

افق علوم اجتماعی در جهان اسلام

درس دهم

ویژگی های تمدن اسلامی از دیدگاه عبدالحسین زرین کوب چیست؟

«تمدن اسلام که وارث فرهنگ قدیم شرق و غرب شد، نه تقلیدکننده صرف از فرهنگ‌های سابق بود، نه ادامه‌دهنده محض: ترکیب‌کننده و تکمیل‌کننده بود. دوره کمال آن، دوره سازندگی بود؛ ساختن یک فرهنگ جهانی و انسانی. در قلمرو چنین تمدن قاهره، عناصر مختلفی راه داشت: یونانی، هندی، ایرانی و حتی چینی، اما اهمیت در ترکیب این تمدن است و اساس اسلامی آن، که ارزش جهانی و انسانی دارد. به علاوه، آنچه این تمدن را جهانی کرده، شوق و اراده کسانی است که خود از هر قوم و ملتی که بوده‌اند، به هر حال منادی اسلام بوده‌اند و اسلام، انسانی بود و الهی. نه شرقی بود و نه غربی. جامعه اسلامی هم که وارث این تمدن عظیم بود، جامعه‌ای بود که مرکز آن قرآن بود، نه شام و نه عراق، و با وجود درگیری‌هایی که طی اعصار بین فرمانروایان آن روی می‌داد، در سراسر آن یک قانون اساسی وجود داشت: قرآن. در قلمرو جهان اسلام نه مرزی موجود بود نه نژادی، نه شرقی در کار بود و نه غربی. در مصر یک خراسانی حکومت می‌کرد و در هند یک ترک. غزالی در بغداد کتاب در رد فلسفه می‌نوشت و ابن رشد در اندلس به آن جواب می‌داد. تا وقتی جامعه اسلامی در داخل به سبب مدارا و وحدت، از همکاری تمام عناصر جامعه بهره داشت و در خارج با دنیای غیر اسلامی مرتبط بود، با قدرت و بنیة قوی از نظر جسم و روح می‌توانست هر چیز تازه و مطبوع را جذب و هضم کند.»

(عبدالحسین زرین کوب، کارنامه اسلام)

ایا اسلام به قرون خاصی محدود و منحصر است؟

اسلام دین زندگی و حیات است. اسلام دین زمان و مکان خاصی نیست تا حیات بخشیدن آن به قرون و دوران خاصی محدود و منحصر باشد. جهان اسلام با همه فراز و فرودهایش همچنان زنده است. جهان اجتماعی‌ای که

۱- «خدا و پیامبر را اجابت کنید وقتی به چیزی که شما را زنده می‌کند دعوت می‌کنند» (سوره انفال، آیه ۲۴)

دو ویژگی اساسی که یک جهان اجتماعی را زنده نگاه می دارد، چیست؟ پیامد آگاهی همراه عمل و عمل توأم با آگاهی چیست؟

آگاهی همراه عمل و عمل توأم با آگاهی دارد، زنده است. این دو ویژگی اساسی، سایر نشانه‌ها همچون همبستگی، تعاون و همکاری، امید و اطمینان، توجه به آینده و برنامه‌ریزی برای آن و نیز واکنش متناسب را به دنبال می آورد. به نظر شما، علائم زنده بودن جهان اسلام کدام‌اند؟

در جهان اسلام نهضت گسترده‌تری ترجمه به راه افتاد و کتب و رساله‌های یونانی، سریانی، هندی و ایرانی ترجمه شدند.

مدارا، مقاومت و عدالت علوم و دانش جهان اسلام بر چه مبنایی شکل گرفت؟

در درس گذشته آموختید که (جهان اسلام با توجه به تعریفی که از دانش علمی داشته و به تناسب جریان‌های فکری و اجتماعی درون خود، علوم و دانش‌هایی را شکل داده است.)

و انزل الله عليك الكتاب والحكمة و علمك ما لم تكن تعلم
و كان فضل الله عليك عظيما

علوم اجتماعی در جهان اسلام، همواره ناظر به چه چیزی بود؟

علوم اجتماعی جهان اسلام همواره ناظر به مسائل و نیازهای اجتماعی آن بوده است. یکی از

مهم‌ترین شاخه‌های علوم اجتماعی مسلمانان، علم فقه است. فقه، مسائل اجتماعی را توصیف

یا تبیین نمی‌کند اما دربارهٔ چگونگی رفتار اجتماعی مسلمانان و جامعه اسلامی، احکام و

قواعدی را مطرح می‌کند.

موضوع علم فقه چیست؟

۹۸ خرداد
دی ۹۸

جامعه اسلامی با استفاده از این شاخه علم اجتماعی خود، رفتارها و هنجارهای اجتماعی را ارزیابی و نقد می‌نماید و درباره آنها داوری می‌کند.

به علاوه، علم فقه نه تنها ویژگی‌های جامعه مطلوب و آرمانی را مشخص می‌کند بلکه راه‌های برون‌رفت از وضعیت موجود به سوی وضعیت مطلوب را تجویز می‌کند. در طول تاریخ، در جهان اسلام مکاتب و مذاهب مختلف فقهی در مواجهه با چه اموری فعال بوده‌اند؟ نظام‌های اجتماعی و به‌ویژه قدرت‌های اجتماعی موجود فعال بوده‌اند.

مکاتب و مذاهب فقهی به رغم تفاوت‌هایی که با هم داشته‌اند، از مشترکات فراوانی هم برخوردار بوده‌اند.

بین فقه اسلامی و شکل‌گیری امت اسلامی چه ارتباطی وجود دارد؟
فقه اسلامی با به رسمیت شناختن تفاوت‌های قومی، نژادی، زبانی و فقهی، این تفاوت‌ها را به فرصتی برای شکل‌گیری امت اسلامی تبدیل کرد.

■ تابلو فرش ایرانی با موضوع وحدت مسلمانان که در آن اقوام و ملل مختلف مسلمانان را نشان می‌دهد؛ همگی به سمت خانه کعبه و آیه «واعتصموا بحبل الله جمیعاً و لاتفرقوا» دست بلند کرده‌اند و بالاتر از پرچم کشورهای مسلمان، آیه «هذا امتکم امه واحده» نقش بسته است.

دو مورد از آرمان‌های اجتماعی که فقه اسلامی عهده‌دار بیان آنهاست را بنویسید. دی ۹۷ دی ۹۸
۱ مدارای اجتماعی با مسلمانان و همه کسانی که به دنبال زندگی صلح‌آمیزند، دفاع از مرزهای اسلامی در برابر تهاجم متجاوزان، تلاش برای تحقق و گسترش عدالت، از جمله آرمان‌های اجتماعی هستند که فقه اسلامی عهده‌دار بیان آنهاست.

فقه اسلامی

– مسلمانان را موظف به مدارا با یکدیگر می‌کند.
 – مسلمانان را موظف به مدارا با تمام مردم جهان که زندگی صلح‌آمیز دارند، می‌داند؛ یعنی مسلمانان نباید با مردم دنیا درگیر شوند.

– مسلمانان را موظف به مقاومت در برابر تهاجم به مرزهای جهان اسلام می‌داند.
 – مسلمانان را موظف به تحقق و گسترش عدالت در جوامع خود و همچنین دفاع از مظلومان و ستم‌دیدگان جهان می‌داند؛ یعنی مسلمانان باید بدون در نظر گرفتن نژاد و زبان و مذهب، از مظلوم دفاع کنند.
 چگونه می‌توان از این ظرفیت فقهی جهان اسلام برای مواجهه صحیح مسلمانان با مسئله فلسطین و حل آن بهره گرفت؟

دو انقلاب در یک قرن

نقش مهم فقه شیعه در ایران را بنویسید. خرداد ۹۹

فقه شیعه در ایران همواره نقش مهمی در تعیین نوع رابطه مردم با قدرت‌های داخلی و خارجی داشته و در قرن بیستم توانسته است نظریات لازم برای دو انقلاب اجتماعی را پدید آورد: انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی.

دی ۹۸
دی ۹۹

چگونه دو انقلاب اجتماعی در قرن بیستم در جامعه ایران شکل گرفت؟ شهریور ۹۹

امام خمینی با توجه به شرایط اجتماعی پایان قرن بیستم کدام مسئله را مطرح نمود؟ دی ۹۷

در آغاز قرن بیستم، میرزای نائینی چگونه نظام مشروطه را تبیین کرد؟ دی ۹۹

(در آغاز قرن بیستم، میرزای نائینی با توجه به واقعیت‌های اجتماعی ایران با استفاده از فقه، نظام مشروطه را تبیین کرد) و امام خمینی قیاساً با توجه به شرایط اجتماعی پایان قرن بیستم، مسئله ولایت فقیه و انقلاب اسلامی را طرح نمود (مقبولیت و مرجعیت علم فقه در فرهنگ عمومی جامعه ایران موجب شد که بر اساس این دو نظریه فقهی، دو انقلاب اجتماعی در یک

شهریور ۹۸

قرن در جامعه ایران شکل بگیرد.) **جامعه مطلوب از نظر فقه شیعه دارای دو ویژگی است آن را بیان کنید. دی ۹۷**

فقه شیعه جامعه‌ای را مطلوب می‌داند که دارای دو ویژگی است: اول اینکه روابط و ساختارهای آن با مشارکت و همراهی مردم، عادلانه باشد؛ دوم اینکه حاکمان و کارگزاران جامعه نیز عالم

به عدالت و عمل‌کننده به آن باشند؛ یعنی عالم و عادل باشند.

(میرزای نائینی در مورد شرایط تحقق جامعه مطلوب شیعه چه دیدگاهی داشت؟)

(میرزای نائینی در آغاز قرن بیستم و در شرایط آن روز جامعه خود، معتقد بود که ما نمی‌توانیم ویژگی دوم جامعه مطلوب را - که مستلزم تغییر نظام پادشاهی است - تحقق ببخشیم ولی می‌توانیم ویژگی اول چنین جامعه‌ای را محقق کنیم تا مردم از طریق مجلس، سازمان‌ها و

ساختارهای اجتماعی را به گونه‌ای عادلانه شکل دهند.)

از نظر میرزای نائینی، بهترین نظام ممکن در شرایط موجود آن روزگار ایران، چه بود؟

(مطابق این نظریه، مشروطه که مجلس را برقرار می‌سازد، گرچه نظام مطلوب در زمان غیبت امام

معصوم نیست، ولی بهترین نظام ممکن در شرایط موجود آن روزگار است.)

کدام فقیه بر حمایت مردم از تشکیل مجلس در نظام مشروطه تأکید می‌کرد؟

میرزای نائینی در این نظریه، بر

حمایت مردم از تشکیل مجلس در

نظام مشروطه، تأکید می‌کند. از نظر

از نظر میرزای نائینی مشروطه به چه معناست؟ شهریور ۹۸

او مشروطه به معنای مشروط‌گردن

حاکمان و حکومتی است که در

چارچوب مقررات عادلانه مجلس عمل

کند؛ یعنی مردم در مشروطه با کمک

مجلس شورا، ویژگی اول نظام اسلامی

را محقق کردند.

■ میرزا حسین نائینی (۱۳۱۵-۱۳۳۹ ه. ش.) از نخستین اندیشمندی است

که درباره لزوم قانون اساسی در دولت اسلامی سخن گفته است. کتاب

تنبیه‌الامه و تنزیه‌الملله از آثار اوست.

در پایان قرن بیستم امام خمینی در ادامه تلاش و مبارزه برای تشکیل جامعه مطلوب به کدام نتیجه رسید؟ دی ۹۸

(در پایان قرن بیستم، امام خمینی قیاساً در ادامه تلاش و مبارزه برای تشکیل جامعه مطلوب

به این نتیجه رسید که مردم ایران می‌توانند با مشارکت و حضور فعال خود، جامعه‌ای ایجاد

کنند که هر دو ویژگی جامعه مطلوب را داشته باشد؛ یعنی هم قوانین آن عادلانه باشند و هم

مجریان این قوانین از دو شرط علم و عدالت برخوردار باشند.)

از نظر امام خمینی مردم چگونه می توانند در تحقق بخشیدن به نظام مطلوب در عصر غیبت مشارکت کنند؟ خرداد ۹۸

مردم در این جامعه از طریق مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان در تحقق بخشیدن به

نظام مطلوب در عصر غیبت مشارکت می کنند؛

مجلس شورای اسلامی و مجلس خبرگان چگونه می توانند در تحقق بخشیدن به نظام مطلوب در عصر غیبت مشارکت کنند؟ شهریور ۹۸
(مجلس شورای اسلامی با مشارکت نمایندگان مردم موظف است شرط اول را محقق کند.

مجلس خبرگان نیز موظف است شرط دوم را تحقق بخشد؛ یعنی رهبر جامعه را بر اساس

معیارهای اسلامی شناسایی و معرفی کند و بر عملکرد او نظارت نماید؛

جوامع اسلامی می توانند بنا به شرایط متفاوت فرهنگی و تاریخی خود، الگوهای متنوعی از نظام‌های

سیاسی و اجتماعی اسلامی را ی‌دید آورند. الگوی مشروطه میرزای نائینی و الگوی انقلاب اسلامی

و جمهوری اسلامی امام خمینی رضی الله عنه در اوایل و اواخر قرن بیستم از تلاش‌های نظری و عملی فقه

سیاسی - اجتماعی شیعه در ایران است. فقه اهل سنت نیز این امکان را دارد که نظام‌های سیاسی

و اجتماعی اسلامی متناسب با خود را ی‌دید آورد. جهان اسلام با استفاده مناسب از این ظرفیت

می تواند از هویت اسلامی خویش پاسداری کند.

«شکی نیست که قیام ملت‌ها، بسته به اقتضانات جغرافیایی، تاریخی، سیاسی و فرهنگی در هر کشوری دارای مختصات منحصر به فرد است و نمی توان چیزی را که ۳۰ سال پیش در انقلاب اسلامی در ایران واقع شد، عیناً در مصر یا تونس یا هر کشور اسلامی دیگر انتظار داشت. لیکن مشترکاتی هم وجود دارد. تجربیات هر ملتی می تواند برای ملت‌های دیگر به کار آید. ... علمای دین و ال‌زهر شریف که سوابق درخشان آنان زبانزد است، نقش خود را کاملاً برجسته کنند. مردمی که قیام خود را از مسجد و نماز جمعه آغاز می کنند و شعار الله اکبر می دهند، از علمای دین توقع بیشتری دارند.

بوق‌های تبلیغاتی دشمن مانند همیشه فریاد خواهند کرد که ایران می خواهد دخالت کند، می خواهد مصر را شیعه کند، می خواهد ولایت فقیه را به مصر صادر کند و می خواهد و ... این دروغ‌ها را می گویند تا ملت‌های ما را از یکدیگر جدا و از کمک به یکدیگر محروم کنند. مزدوران آنها هم آن را تکرار می کنند.»

(بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی خطاب به مردم مصر و تونس)

«و شما ای مستضعفان جهان و ای کشورهای اسلامی و مسلمانان جهان، به پا خیزید و خود و طبقات متعهد، زمام امور را به دست گیرید و همه در زیر پرچم پر افتخار اسلام مجتمع شوید و به سوی یک دولت اسلامی با جمهوری‌های آزاد و مستقل به پیش روید که با تحقق آن، همه مستکبران جهان را به جای خود خواهید نشاند و همه مستضعفان را به امامت و وراثت ارض خواهید رساند. به امید آن روز که خداوند تعالی وعده فرموده است.»

(امام خمینی رضی الله عنه، وصیت‌نامه سیاسی - الهی)

نیکی کدی، پژوهشگر آمریکایی، با توجه به دو انقلابی که طی یک قرن، یعنی قرن بیستم، در ایران واقع شده، مقاله‌ای درباره‌ی ایران با این عنوان نوشته است: «چرا ایران کشوری انقلابی است؟» درباره‌ی این پرسش گفت و گو کنید.

ویژگی‌ها و ظرفیت‌های علوم اجتماعی جهان اسلام

بخوانیم و بدانیم

علوم اجتماعی در جهان اسلام به سطوح **تجویزی و انتقادی** محدود نمی‌شود بلکه سطوح **توصیفی و تبیینی** هم دارد. فارابی واقعیت‌های اجتماعی را پدیده‌هایی می‌داند که با آگاهی و اراده‌ی انسان‌ها ایجاد می‌شوند. به همین سبب، او علم مدنی را در مقابل علمی قرار می‌دهد که موضوع آنها مستقل از اراده‌ی انسان‌ها وجود دارد.

علامه طباطبایی با طرح **مسئله اعتباریات**، تعریف دقیق‌تری از

موضوع علوم اجتماعی ارائه کرده است. او از دو سطح عقل نظری و عقل عملی سخن می‌گوید: عقل نظری به شناخت «هست»ها می‌پردازد و به کمک حس و با روش تجربی، هستی‌های طبیعی را می‌شناسد. همچنین با استدلال عقلی، احکام ریاضی و متافیزیکی را درمی‌یابد و علوم طبیعی، ریاضی و فلسفه (متافیزیک) را شکل می‌دهد. عقل عملی، بایدها و نبایدها و احکام ارزشی را می‌شناسد و درباره‌ی ارزش‌های فردی و اجتماعی داوری می‌کند؛ مثلاً عدالت را خوب و ظلم را بد ارزیابی می‌کند. از نظر علامه طباطبایی، عقل عملی به انسان در انجام عملش یاری می‌رساند و در این مسیر پدیده‌هایی را ایجاد می‌کند که در علوم اجتماعی بررسی می‌شوند. او چنین پدیده‌هایی را که با قرارداد و اعتبار عقل عملی ایجاد می‌شوند «اعتباریات» می‌نامد؛ مانند گروه، خانواده، قانون و جامعه. **اعتباریات دو ویژگی دارند:** **به خواست و اراده‌ی انسان به وجود می‌آیند؛ دارای آثار و پیامدهای غیرارادی هستند.**

ایا عالمان مسلمان از علوم اجتماعی جهان متجدد، استفاده می‌کردند؟

(عالمان مسلمان در دوران معاصر در توصیف و تبیین وضعیت کنونی جهان اسلام مطالب زیادی نوشته‌اند. آنها پس از آشنایی با علوم اجتماعی جهان متجدد، برای شناخت مسائل اجتماعی از نظریات جدید هم کمک گرفته‌اند.)

دو مورد از پیامدهای تعامل مسلمانان با علوم اجتماعی مدرن را ذکر کنید. خرداد ۹۸

1) این تعامل با علوم اجتماعی مدرن می تواند زمینه طرح نظریات جدید را فراهم آورد² در عین حال، به متفکران مسلمان امکان می دهد که علوم اجتماعی جهان اسلام را گسترش دهند و 3 علاوه بر توصیف و تبیین مسائل جهان اسلام، مسائل جامعه جهانی را هم تحلیل کنند و⁴ برای برون رفت از بحران هایی مانند بحران آگاهی و بحران معنا راه حل ارائه دهند.

علوم اجتماعی جهان اسلام در مقایسه با علوم اجتماعی جهان متجدد دارای ویژگی های

زیر خواهد بود:

- 1 • این دانش متناسب با معنای علم در جهان اسلام است.
- 2 • علوم اجتماعی جهان اسلام از منابع و ابزارهای تجربی برای توصیف و تبیین مسائل اجتماعی استفاده خواهد کرد، ولی تبیین های علمی جهان اسلام به شناخت تجربی محدود نمی شود و از منابع عقلانی و وحیانی نیز استفاده می کند.
- 3 • عقلانیت مورد استفاده در جهان اسلام علاوه بر آنکه با داده های حسی و تجربی و همچنین با هنجارها و ارزش ها و آرمان های فرهنگی، اجتماعی و تاریخی پیرامون خود تعامل فعال دارد آنها را مورد ارزیابی انتقادی قرار می دهد.
- 4 • عقلانیت در جهان اسلام با وجود تعامل با فرهنگ و سنت های تاریخی محیط خود، ارزش ها و اعتبار روشنگرانه خود را از متن فرهنگ و کنش های عاملان نمی گیرد بلکه عاملان با استفاده از این عقلانیت به گونه ای مستقل به ارزیابی فرهنگ و تاریخ مربوط به خود می پردازند.
- 5 • عقلانیت جهان اسلام در تولید دانش علمی درباره محیط فرهنگی و اجتماعی نقش محوری دارد ولی همه عرصه های علمی را به تنهایی سامان نمی دهد. بخشی از آن را به کمک حس و تجربه زیسته و بخشی دیگر را با استفاده از وحی سامان می بخشد.
- 6 • علم اجتماعی جهان اسلام، علاوه بر تبیین وضعیت موجود جهان اسلام، درباره وضعیت مطلوب و آرمانی جامعه اسلامی و همچنین جامعه جهانی نیز داوری خواهد کرد و راه های برون رفت از وضعیت موجود به سوی وضعیت مطلوب را شناسایی می کند.

ویژگی های یاد شده نوعی از علوم اجتماعی را برای جهان اسلام پدید می آورد که دارای

کارکردهای زیر است: **دو مورد از کارکردهای علوم اجتماعی جهان اسلام را بنویسید. دی ۹۹**

- 1- قدرت فهم، تفسیر و توصیف پدیده های اجتماعی را دارد.
- 2- توان تبیین و شناخت علل شکل گیری و پیدایش پدیده های اجتماعی را دارد.
- 3- درباره ارزش ها، هنجارها و آرمان های فرهنگ های مختلف می تواند داوری کند.
- 4- درباره جامعه آرمانی سخن می گوید.

۵- با توصیف و تبیین وضعیت موجود راه‌های برون‌رفت از وضع موجود را به سوی جامعه مطلوب شناسایی می‌کند.

بخوانیم و بدانیم

همانند شرق جهان اسلام، در غرب جهان اسلام نیز، اندیشمندان مهمی مطرح بوده‌اند. **ابن عربی** و **ابن رشد** از مهم‌ترین **علمای گذشته** و **محمد عبدالجبری** و **طه عبدالرحمن** نیز از برجسته‌ترین **روشنفکران معاصرند**.

■ طه عبدالرحمن

■ محمد عبدالجبری

طه عبدالرحمن به جهت تحصیلات عالی فلسفی در دانشگاه سوربن و تسلط به زبان‌های آلمانی، فرانسه و انگلیسی، دنیای غرب را به خوبی می‌شناسد و با سنت فکری و فلسفی آن به خوبی آشناست، اما دل‌بسته سنت‌های اسلامی است. خودش می‌گوید که شخصیت من از عوامل چندی متأثر است. از یک سو از میراث اسلامی چون کلام، فلسفه، تصوف و اصول فقه بهره برده‌ام و از طرف دیگر تمام تلاش خود را مصروف‌آشنایی با فرهنگ غرب کرده‌ام. طه اندیشمندی است که می‌کوشد تا نگاهی منتقدانه به نوگرایی را برگزیند و از مشروعیت «نوگرایی اسلامی» سخن به میان آورد. او با نگارش بیش از بیست اثر شاخص و نوآورانه در حوزه‌های گوناگون زندگی اجتماعی برای پاسخگویی به نیازهای متنوع جهان اسلام نظریه‌پردازی کرده است. در کنار پژوهش‌های زبان‌شناختی و نقد سکولاریسم، «نظریه نوگرایی اسلامی»، «نظریه کنش دینی» و «نظریه مقاومت» از مهم‌ترین نوآوری‌های این متفکر است. وی معتقد است مفهوم عقلانیت در جهان اسلام متفاوت از عقلانیت موجود در جهان غرب است. او در مقدمه کتاب «کنش دینی و نوسازی عقل» اعلام می‌کند که می‌خواهد بنیادی نظری، برای بیداری دینی فراهم کند. وی می‌کوشد تا چارچوبی روشمند طراحی کند که به تعمیق ایمان دینی و گسترش اخلاق و تحقق نوگرایی اسلامی منتهی گردد. طه دستاورد مهم جهان اسلام را عرفان و معنویت می‌داند. وی برخلاف جابری ضمن انتقاد از ابن رشد، کسانی چون ابن عربی و غزالی را که در مواجهه با فلسفه یونان به ابداع و نوآوری پرداخته‌اند مورد تمجید قرار می‌دهد. به همین جهت برخی از طه عبدالرحمن به عنوان غزالی دوران یاد می‌کنند.

هر عبارت، نشانه کدام یک از انواع عقل در معنای خاص می باشد؟ دی ۹۹
 الف- علمی مانند فلسفه، ریاضیات و طبیعت را پدید آورد: **عقل نظری**
 ب- خوبی عدالت و بدی ظلم را می شناسد: **عقل عملی**

نمونه بیاورید

در درس قبل آموختید که گاهی عقل را در **معنای عام** به کار می بریم که هر گونه تلاش ذهنی و علمی را شامل می شود؛ اما گاهی عقل را در **معنای خاص** کلمه و فقط برای **نوع خاصی از تفکر** به کار می بریم. عقل در معنای خاص، قوه‌ای است که انسان به کمک آن حقایق و قواعد جهان را می شناسد و بر اساس موضوع مورد مطالعه خود به اقسامی تقسیم می شود:

- **عقل نظری**: واقعیت‌هایی را که مستقل از آگاهی و اراده انسان وجود دارند، شناسایی می کند و علمی مانند فلسفه، ریاضیات و طبیعیات را پدید می آورد. برای مثال قانون علیت در فلسفه یا قانون جاذبه زمین در فیزیک با این عقل شناخته می شوند. **کدام نوع عقل در معنای خاص، علوم انسانی و علوم اجتماعی را پدید آورد. خرداد ۹۹**

(- **عقل عملی**: واقعیت‌هایی را که با آگاهی و اراده انسان به وجود می آیند، مانند ارزش‌ها و آرمان‌ها، شناسایی می کند؛ مثلاً خوبی عدالت و بدی ظلم را می شناسد. این عقل، علوم انسانی و اجتماعی را پدید می آورد.)
 تلاش کنید برای استفاده از عقل نظری و عقل عملی نمونه‌های دیگری ذکر کنید.

عقل نظری	عقل عملی
در طبیعت و جامعه هیچ رخدادی، خودبه‌خودی و بدون علت رخ نمی‌دهد. قانون پایستگی انرژی در فیزیک قوانین وراثت در ژنتیک	هرگز جامعه‌ای بدون تأمین میزانی از عفت، شجاعت، حکمت و عدالت روی سعادت دنیوی و اخروی را نخواهد دید. ارزش صلح نامطلوب بودن قانون گریزی

گفت و گو کنید

در جدول زیر علوم اجتماعی جهان متجدد و علوم اجتماعی جهان اسلام مقایسه شده است؛ در مورد تعامل این دو دسته علوم با یکدیگر گفت و گو کنید.

علوم اجتماعی جهان متجدد	علوم اجتماعی جهان اسلام
تبیینی	از سطوح مختلف عقل استفاده می کند و تبیین را به تبیین تجربی محدود نمی‌داند.
تفسیری	تفسیر را نوعی تبیین و استدلال عقلانی می‌شمارد و به همین دلیل تفسیر و تبیین در تقابل با هم قرار نمی‌گیرند.
انتقادی	از ظرفیت جهان‌شمول عقل نظری، عقل عملی و وحی برای داوری ارزش‌ها استفاده می‌کند.

چرا علوم اجتماعی اندیشمندان مسلمان، از نوع جامعه‌شناسی تبیینی نیست؟ خرداد ۹۸

● اندیشمندان مسلمان با شناخت تفاوت پدیده‌های اعتباری و پدیده‌های تکوینی، علوم اجتماعی را شبیه علوم طبیعی نمی‌دانند؛ به همین دلیل علوم اجتماعی آنان

از نوع تبیینی نیست. چرا علوم اجتماعی اندیشمندان مسلمان، از نوع تفسیری نیست؟ شهریور ۹۹

● آنان دانش علمی را به دانش حسی و تجربی محدود نمی‌کنند. از این رو، برخلاف رویکرد تفسیری، تفسیر را در تقابل با تبیین نمی‌دانند بلکه هر تفسیری را نوعی

تبیین به شمار می‌آورند؛ زیرا تفسیر را هم نیازمند استدلال می‌دانند.

● آیا جامعه‌شناسان انتقادی، به معیار جهان شمولی دسترسی دارند؟
● رویکرد انتقادی برای داوری درباره ارزش‌ها به معیار جهان شمولی که فراتر از ایا اندیشمندان مسلمان، برای داوری در باره ارزش‌ها به معیار جهان شمولی دسترسی دارند؟ محصولات اجتماعی و تاریخی انسان‌ها باشد دسترسی ندارد. اندیشمندان مسلمان

برای داوری درباره ارزش‌ها از ظرفیت عقل نظری، عقل عملی و وحی بهره می‌برند. از نظر آنان تبیین، تفسیر و تجویز، استدلال‌های ویژه خود را دارند و در هر سه سطح، پژوهشگر اجتماعی به دنبال کشف واقعیت‌ها و حقایق است.